

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

ОЛЕНА НАГОРНА

**ГЕОРГІЙ
НАРБУТ**

Харків
«Фоліо»
2021

Вступ

Георгій Нарбут (1886–1920) — один з найвизначніших українських графіків та художників-ілюстраторів першої половини ХХ ст. Вважається, що саме Нарбут започаткував українську шрифтову школу. Це він розробив проєкт герба та печатки Української держави й популяризував тризуб як основний національний знак, був автором дизайну грошей для українських урядів Центральної Ради й Гетьманату, професором-засновником та першим ректором Української Академії мистецтв.

Обожнював геральдику: досліджував і сам розробляв герби. Одна з найвідоміших «шрифтових» робіт Нарбута — «Українська Абетка». Її називають взірцем української графіки. Роботу над нею Нарбут розпочав у Санкт-Петербурзі, де пройшли його студентські роки та роки становлення як митця, а перероблював та доповнював уже повернувшись на рідну землю.

Він допоміг вижити молодій Київській Академії під час війни (ректором якої був на той час), заклав підвалини вищої графічної освіти в Україні та виховав плеяду талановитих майстрів. Ще за життя Нарбут став орієнтиром у виробленні свого стилю для багатьох сучасників. У сьогоденні його шрифти використовують графічні дизайнери всього світу.

Георгій Нарбут прожив коротке (всього 36 років), але яскраве життя. Його ім'я стоїть в одному ряду з іменами тих митців, які в час національного відродження у 20-х роках ХХ ст. розбудували українську культуру: поетом Павлом Тичиною, письменником Юрієм Яновським, драматургом Миколою Кулішем, режисером Лесем Курбасом, мистецтвознавцем Федором Ернстом та багатьма іншими.

Як зазначав дослідник його творчості, мистецтвознавець Платон Білецький, сама природа дала Нарбутові все необхідне, щоб стати графіком-віртуозом: міцні, точні, чутливі руки, виняткову пам'ять (завдяки якій художник безпомилково відтворював через роки побачений орнамент), рідкісну працездатність, спокійну вдачу й дисциплінованість.

«Нарбут сідав за малюнок вранці, працював весь день, всю ніч, не лягаючи спати, а тільки викурюючи гори цигарок, працював ще вранці і до обіду здавав малюнок, — пише про Нарбута художник Дмитро Мітрохін. — Витривалість, посидючість і впертість його були надзвичайні. Така неймовірна працездатність, не російська якась, швидко зробила його майстром, видатним виконавцем і винахідником шрифтів, віньєток, обгортки та чудесних своєю винахідливістю, дотепністю і ледь помітною усмішкою ілюстрацій до дитячих книжок. Оволодівши технікою, Нарбут з надзвичайною легкістю і швидкістю малював чорні безкрайні комбінації штрихів і плям з невичерпної скарбниці яви та пам'яті».

«Пишний, рожевощокій, кремезний, вбраний по-українському, то з усмішкою, а то із суворою діловитістю, Георгій Іванович підкорював своєю розмовою, говіркою, слівцями всякими, дотепністю й знаннями, дивувався начитаністю для

художника незвичайною, ерудит був справжній», — описував Нарбута мистецтвознавець та художник Георгій Лукомський. Він умів подобатися людям, викликаючи симпатію відданістю покликанню художника, щирістю й артистизмом, який виражався навіть у повсякденній поведінці та його одязі — Нарбут був відчайдушним модником.

«Скрізь з'являлась характерна монументальна постать Нарбута або в широкій сірій блузі власної вигадки, що м'якими зморшками облягала його гладкий торс, або, в особливо урочистих випадках, у темно-синім жупані старовинного крою зі старовинними срібними гудзиками», згадуватиме образ свого друга мистецтвознавець Федір Ернст.

Як художник Нарбут сформувався в Петербурзі, де став учасником легендарного товариства «Світ мистецтва». А переїхавши до Києва, заклав підвалини нової школи української книжкової графіки.

Той самий Ернст зазначав, що в київський період перед Нарбутом стояло завдання величезного масштабу — відродити мистецтво книжки загалом, підняти вміння самих друкарів, створити не тільки художню, а й національно-українську книжку, виробити свій, новий шрифт, перевиховати в художньому сенсі все суспільство. І йому це вдалося. Нарбут першим в Україні проголосив засади архітектурної побудови книжки як єдиного цілісного мистецького організму, графічне оформлення якого виходило із самого сюжету літературного твору.

Нарбут обожнював українське народне мистецтво, захоплено вивчав старовинні народні гравюри, любив малювати давню архітектуру. Особливо велику роль відіграють у його ілюстра-

ціях характерні для України барокові та класичні архітектурні елементи соборів, церков, палаців.

У своїх ілюстраціях та обкладинках до книжок та журналів він часто використовує мотиви селянської вибійки, витинанки, полтавських килимів, опішнянської кераміки, малює постаті козаків-бандуристів, стилізовані квіти, деталі українського народного орнаменту й об'єднує їх чіткою графічною логікою в єдине гармонійне ціле.

Нарбут увібрав у себе дуже багато зі старого мистецтва, старих книг, перемодернізував цю спадщину на свій лад і створив нову, модерну мову на основі старого мистецтва. Відтворюючи на цьому ґрунті свій стиль, Нарбут водночас спонукав кращих своїх послідовників до вироблення національного стилю всієї української книжкової графіки.

Неординарний, яскравий Нарбут був магнітом мистецького Києва початку ХХ ст. Своєю відданістю мистецтву він притягував талановитих та творчих людей. І це було та залишається Нарбутівською силою.

Дитинство та Глухівська гімназія

Георгій Нарбут народився 9 березня (26 лютого за старим стилем) 1886 року на хуторі Нарбутівка Глухівського повіту Чернігівської губернії (зараз це Сумська область). Сім'я майбутнього графіка, яка походила зі старовинного, але збіднілого козацького роду, якому колись і належав хутір, була досить велика: дев'ятеро дітей. До зрілого віку дожило семеро — чотири брати і дві сестри. Молодший з братів — Володимир Нарбут в майбутньому став відомим поетом, одним із засновників акмеїзму (літературної течії, представниками якої були Анна Ахматова та Осип Мандельштам).

Батько Нарбутів, Іван Якович — дворянин, випускник фізико-математичного факультету Київського університету, дрібний поміщик, мало цікавився вихованням дітей, повністю переклавши цю справу на плечі дружини Неоніли Миколаївни Махнович, дочки священника.

На батьківському хуторі Георгій прожив до дев'яти років. 1896-го його віддали до підготовчого класу Глухівської гімназії, яку він закінчив 1906 року.

Як розповідає у своїх спогадах сам Георгій Нарбут, тоді він вперше побачив місто. У Глухові, багатому на пам'ятки минулого, старовинні собори, зароджується його захоплення архітектурою.

Однокласником Нарбута по Глухівській гімназії був Федір Ернст — згодом відомий мистецтвознавець, а також збирач і дослідник творчої спадщини свого шкільного друга.

Ще на початку навчання в гімназії, як згадує Ернст, у Нарбута одночасно проявилось зачарування мистецтвом та природою. З великою терплячістю він змальовував рослини з усіма деталями, комах. Особливо любив збирати колекції малюнків великих метеликів, у яких тонко декоровані крильця. Потім це буде помітно показано в його роботах. Варто хоча б згадати ілюстрацію до байки Крилова «Бабка і Мураха», створену в найніжніших відтінках акварелі. Фарби такі прозорі, що часом здається, ніби художник не намалював, а приліпив бабці справжні тонкі, блискучі, прозорі крильця.

Георгій любив подовгу вдивлятися в мальовничі краєвиди, а потім творчо komponував їх з уяви, маючи рідкісну пам'ять і здібність чудово схоплювати все характерне й головне. Трохи згодом ця любов до природи також проявить себе в оформленні багатьох казок.

«З малих років, скільки я себе пам'ятаю, мене тягнуло до малювання. За відсутності фарб, яких я й не бачив, поки не потрапив в гімназію, і олівців, я використовував кольоровий папір: вирізав ножицями і клеїв клейстером з тіста». Дослідники творчості Нарбута стверджують, що саме це дитяче захоплення сприяло формуванню у майбутнього художника «силуетного мислення».

Перші спогади про перебування в гімназії в Нарбута не дуже приємні — замість того, щоб розпочати заняття, він захворів на кір. Та й загалом Георгій, попри старання матері, яка запрошувала допомагати їй у дошкільному вихованні дітей учителя

із сусіднього села, не був на належному рівні підготовлений до навчання у гімназії, тож залишався у першому і другому класах по два роки. Серед улюблених предметів хлопчика — історія та словесність, математику він не любив, як і уроки малювання. За словами графіка, перші вчителі малювання нічого йому не дали, адже їхні методи викладання не відповідали віковим особливостям дитини.

«Весь час мого перебування в гімназії я малював фарбами й олівцем без керівників: що міг, як міг і що хотів. Мене дуже зацікавило при проходженні курсу давньослов'янської мови, як це в старовину писалися від руки книги, і я, знайшовши зразок шрифту Остромирова Євангелія, став намагатися писати по-старовинному» — напише Нарбут у своїх спогадах. — Спочатку переписав «Повчання Володимира Мономаха до своїх дітей», потім «Євангеліє від Матвія», «Пісню про Роланда» (готичним шрифтом з орнаментальними великими літерами). Це були мої перші досліди в графіку».

Відтак, коли Георгій стане ректором Художньої Академії, він також даватиме завдання своїм учням копіювати зразки шрифтів і друкарських окрас XVII, XVIII віків у збільшеному масштабі як вправи, що дисциплінують руку й око та розвивають образне мислення — про що він сам дуже добре знав із власного досвіду.

Наступним важливим та доленосним відкриттям за часів навчання у Глухові для Нарбута став щомісячний ілюстрований художній журнал «Світ мистецтва», який гімназист знайшов у Глухівській публічній бібліотеці. Орган письменників-символістів та їхнього однойменного об'єднання «Світ мистецтва» («Мир искусства») виходив у Петербурзі з 1898 по

1904 роки. Редактором, а потім і видавцем журналу був Сергій Дягілев, а з 1903-го і художник та мистецтвознавець Олександр Бенуа, який в майбутньому стане другом Георгія Нарбута.

На сторінках журналу можна було знайти відомості про своєрідне японське мистецтво, твори античності доби Відродження, репродукції творів Іллі Рєпіна, Костянтина Сомова, Валентина Серова, Івана Білібіна (першого петербурзького вчителя Нарбута. Творчість Білібіна, зокрема, широко відома ілюстраціями до казок Олександра Пушкіна — про царя Салтана, Золотого півника, Рибак і Рибки, Івана-царевича, Жар-птиці і Сірого Вовка), Віктора та Аполінарія Васнецових, Леона Бакста та багатьох інших. Це визначало високий художньо-естетичний рівень видання. Багато чого у власному оформленні журналу пізніше було трактовано як класика «модерну».

Зрозуміло, що видання, яке на рубежі століть виявилось рупором нових віянь у мистецтві, справило на юного Нарбута дуже сильне враження. Багато перших робіт Георгія Нарбута були наслідують майстрів-мірискусників.

Як графік Нарбут дебютував також у Глухові на «Сільсько-господарській виставці». При ній був влаштований «художній відділ». До участі в цьому відділі був запрошений і Георгій Нарбут, де він виставив свої перші досліді в графіці. «У тому ж 1904 році була вперше надрукована і моя робота, на яку тепер я не можу без сорому дивитися. Це був розфарбований графічний лист — “Ікона святого Георгія Побідоносця”, видання “Громади святої Євгенії” Червоного Хреста Росії. У цьому видавництві для пропонованих до публікації малюнків було

журі з великих петербурзьких художників, і мене потім дуже дивувало, як воно могло схвалити для видання такої мій “твір” — буде згадувати Нарбут про намальовану ним конкурсну листівку «Герб міста Москви». Попри те, що Нарбут соромився цієї незрілої роботи, для істориків вона набула цінності документа, який зафіксував початковий інтерес художника до геральдики (хоч саме зображення нагадує герб дуже віддалено).

Загалом геральдикою Нарбут зацікавився рано. Зберігся лист 18-річного гімназиста до знавця історії українського лівобережного дворянства Петра Яковича Дорошенка від другого жовтня 1904 року: «Чи не можу я що-небудь дізнатися про рід “Нарбут”? Чи немає у Вас герба цього роду і чи не можна мені його змалювати? За це буду Вам дуже вдячний». Потім Георгій намалює такий герб свого роду, але то буде вже 1912 року у Санкт-Петербурзі, куди він вирушить після закінчення Глухівської гімназії і де житиме та працюватиме до 1917 року.

«Нарешті 5 червня 1906 року я мав у кишені “Атестат зрілості”, хоч і не дуже привабливий, покритий майже одними “тройками”... Восени мріяв потрапити в Північну Пальміру до своїх, близьких моєму серцю, “мирискусников”... Твори Олександра Бенуа про мистецтво вабили мене, як якийсь сяйво, з рідного куточка на Глухівщині на північ... Одне мрія, інше дійсність... Ціле літо мені довелося воювати за право їхати в Петербург (батько Георгія був проти цієї ідеї)... Нарешті, після багатьох прохань, погроз і сварок я з братом вирішив поїхати до Глухова і здати на пошту прохання до Петербурзького університету... Але ось на початку серпня ми отримали

повідомлення з канцелярії Петербурзького університету, що “Георгій і Володимир Нарбути зараховані студентами факультету східних мов”» — згадує Нарбут. Вони з братом подавали прохання на «східний факультет», тому що не мали надії бути зарахованими на будь-який інший. Але згодом Георгій переvedеться на філологічний факультет, на якому знайде таких, як і сам, — одностумців, одержимих мистецтвом і разом з ними створить «художній гурток».

Зміст

Вступ	3
Дитинство та Глухівська гімназія	7
Журнал та товариство «Світ мистецтва»	13
Петербурзький період	22
Співпраця з видавцем Йосипом Кнебелем	33
Зв'язок з Україною	43
Силуетні портрети Нарбута	49
Герботворчість	55
«Українська абетка»	63
Київський період	76
Діаріуш Лупи Грабуздова	81
Створення символіки Української держави	87
Співпраця з новими журналами	93
Останні роки життя	103
Нащадки	112
Післямова	114
Література	117